

Osmanlı Devletinde Telefon Hizmetinde İstihdam Edilen Kadınlar ve Yaşanan Bazı Sıkıntılar

Hulusi Ersoy¹
Yılmaz Bayar²

Received: 10/06/2019

Accepted: 13/08/2019

Online Published: 17/10/2019

Özet

Bilimdeki gelişmelerin sonucu olarak yeni sektörler ortaya çıkmıştır. Elektrik enerjisine bağlı olarak ilk uygulama, telgraf sistemleri ve işletilmesidir. Telgrafın icadından bir müddet sonra, benzer bir teknik ile telefon icat edilmiştir. İletişim amaçlı olan bu sistemde, işletme düzeyinde aktif olarak personel istihdamı lazım gelmiştir. Bu çerçevede, telefon sisteminin icadından otuz sene sonra, Osmanlı devleti, telefon hizmetini özel bir girişimci gruba ihale etmiştir.

Telefon haberleşmesinde, iletişimi sağlama noktasında kadın memurlar istihdam edilmiştir. Ecnebi olan işletme, Osmanlı tebaasından olan azınlıktan kadınları işe almış ve durum Müslüman kadınların tepkisini çekmiştir. Müslüman kadınların tepkisi karşılık bulmuştur. Bu yönü ile sektördeki kadın istihdamı ilk olarak telakki edilmiştir. Bu makalede, Dersaadet Telefon Şirketi'nde ve devlet hizmetinde çalışan bazı kadın memurelerin yaşadığı sıkıntılar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, Müslüman Kadınlar, Telefon

Women Employment in Telephone Service in the Ottoman State and Some Troubles

Abstract

The new sectors emerged as a consequence of the developments in the science. The first application depending on the electrical energy is telegraph systems and their operations. The telephone was invented using a similar technique soon after the invention of telegram. It is necessary to actively recruit personnel at the enterprise level in this technical system, which is for communication purposes. In this context, the Ottoman state awarded a contract of the telephone services to a special group of entrepreneurs in thirty years after the invention of the telephone system.

The female officers were employed to ensure communication in the telephone communication. The foreign business employed the minority women from the Ottoman citizens, and the aforementioned situation attracted the reaction of Muslim women. The reaction of the Muslim women found a response. With this aspect, women's employment in the sector was first considered. In this article, the problems of some female officers working in Dersaadet Telephone Company and in government services were discussed.

Keywords: Women Employment, Muslim Women, Telephone

¹ ehulusi@gmail.com

² Uşak Üniversitesi, İktisadi İdari ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, yilmaz.bayar@usak.edu.tr

1. Osmanlı Devleti'nde Telefon Hizmetinde Memure İstihdamı

Osmanlı'da, II. Meşrutiyet sonrasındaki dönemde, kadınlar için eşit haklar konusu ön plana çıkmış³ ve Anayasa'nın tadili, toplumdaki herkes için 'özgürlük beyanı' olarak görülmüştür. Osmanlı basını, I. ve özellikle II. Meşrutiyet dönemlerinde, Osmanlı kadınlarının hak arayışında da kendisinden istifade edilen önemli bir araç olmuştur. Kadın dergileri ile kadın yazılarına yer veren gazeteler, Osmanlı kadınlarının birçok konu ve sorun üzerinde düşüncelerini açıklayabilmelerine olanak sağlarken; dünya genelindeki kadınlarla ilgili haberlere yer vermek suretiyle de kadın yaşamları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır⁴. II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan dönemde kadın hareketleri, haklarını savunma noktasında etkin olmaya başlamış ve siyasal sisteme katılmada, gün geçtikçe daha etkin olmaya başlamışlardır⁵.

Osmanlı Devletinde, ilk resmi telefon şebekesi, devlet daireleri arasında çekilmiştir. Meclis-i Mebusan ve Ayan'a mahsus olan şebeke tamamlanmış ve 14 Aralık 1908 tarihinde, PTT Nazırı tarafından haberleşmeye açılmıştır⁶. Telefon şebekesi, Sadaret, meclis, nezaretler ve ilgili daireler arasında tesis edilmiştir. İlerleyen süreçte, devlet tarafından özellikle güvenlik hizmetlerine dönük yerel telefon hatları da tesis edilmiştir. Osmanlı Devletinde, İstanbul özelinde telefon hizmetinin yürütülmesi, imtiyaz usulü ile özel bir şirkete verilmiştir. İmtiyaz ihale ilanı, 10 Ağustos 1909 tarihinde yayınlanmıştır. Belirtilen şartlar dairesinde yapılan ihale, 22-23 Ekim 1909 tarihinde, teklif sahiplerinin huzurunda sonuçlandırılmıştır⁷. Değerlendirme sonucunda, İngiliz, Amerikan ve Fransız şirketlerinden oluşan müşterek heyetin teklifi birinci çıkmıştır⁸. İmtiyaz sözleşmesinde, inşaat plan ve projelerinin tasdik tarihi olan 26 Şubat 1912 tarihinden itibaren bir buçuk sene içinde, imtiyaz mıntıkasındaki bütün tesisatın geçici kabulü yapılarak açılışa hazır hale getirilmesi şartı konmuştur.

Meclis-i Ayan azasından Eski Posta Nazırı Galip Bey tarafından, 4 Nisan 1911 tarihli Heyet-i Ayan'nın 38. içtimaında, telefon imtiyazına dair verilen mütalaada, telefon işlerinde memurlar için en kolayının, telefon hizmetinin yürütülmesi olduğunu, kısa bir eğitimin işi yürütmek için yeterli olacağını, genellikle merkezlerdeki hizmetin, kadınlar ve kızlar vasıtasıyla yerine getirilebileceğini ve bu usulün de tabii olduğunu, bu işte, Osmanlı tebaasından Rum, Ermeni ve Musevi kızların istihdamının mümkün olabileceğini, Türkçe, Fransızca ve gerektiğinde Rumca bilenler seçilebileceğini, telefon kullanacak olanların, toplumun irfanı yüksek sınıf olacağı dikkate alındığında, memurların iki lisana vakıf olmalarının tercihe şayan olacağını, Dersaadet halkının muhtelif lisan ile konuştuğu ve bu yönden büyük müşkülât yaşanmayacağını, işin başında, lüzum görülürse, bu nitelikte memurlar dahi getirilebileceğini ifade etmiştir. Galip Bey, Fransa idaresinin, memnuniyetle, bir müddet için merkezlere birer memur ile yine gerek olursa, aletleri iyi halde tutmak üzere, ustabaşı da gönderebileceğini ve bunların Osmanlı tebaası memurların eğitilmesine kadar hizmette tutulabileceğini belirtmiştir⁹. Galip Bey, imtiyaz ile telefon hizmetinin verilmesine karşı çıkmış, telefon hizmetinin Posta ve Telgraf İdaresi tarafından devlet eliyle verilmesini talep etmiştir.

³ Ahmad, F. (1993). The Making of Modern Turkey. Londra: Routledge, s.84

⁴ Ünal Bozkurt, N. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 51(3), s.80

⁵ Şenol, D., Erdem, S. (2016). Türk Dünyası Toplumsal Hayatında Kadın, Yükselen İpek Yolu 2. Cilt (Editör: Fahri Atasoy), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, s.180

⁶ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), BEO 3457/259262, 2 Kânunuevvel 1324-15 Aralık 1908, PT Nezareti: 86-Sadaret. Bu hatların merkezi konumunda bulunan Sirkeci Posta ve Telgraf yeni binasında açılış yapılmıştır.

⁷ BOA, BEO 3672/275371, 14 Teşrinisani 1325-27 Kasım 1909.

⁸ BOA, BEO 3672/275371, 14 Teşrinisani 1325-27 Kasım 1909.

⁹ BOA, BEO 3876/290697, 4 Rebiyülahır 1329-4 Nisan 1911, Heyet-i Ayan 38. İçtima

II. Meşrutiyet sonrası, Türk kadınları devlet dairelerinde de görev almaya başlamıştır. Telefonun hizmete alınması sonrası, Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi (DTAŞO) Müslüman kadınlar için ilk istihdam mekânı olmuştur¹⁰. DTAŞO’inde ilk planda, Osmanlı tebaasından Rum, Ermeni ve Musevi kadınlar istihdam edilmiştir. Kadınlar, önce telefon idaresinde çalışmak için başvurmuşlar, başlangıçta reddedilen bu istekler, kadın dernekleri ve dergilerinin ısrarlı çabaları ile başarıya ulaşmıştır¹¹. Yabancı sermaye kuruluşu olan DTAŞO, 1913 yılında kadın istihdamı için gazetelere ilan vermiştir¹². Kadınlar Dünyası Dergisi, bu ilana başvuruda bulunmaya teşvik etmiş ve tüm bu çağrılar sonucu Müslüman Osmanlı kadınlarından Bedra Osman ve 6 arkadaşı işe müracaat etmek için harekete geçmiştir¹³. Bu çabalar sonucunda, 1913’te yedi Müslüman Osmanlı Kadını ve 120 civarında gayrimüslim kadın DTAŞO’nde istihdam edilmiştir¹⁴. Kadınlar Dünyası’nın gösterdiği çaba, Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti’nde de etkili olmuş ve İstanbul Postanesi’nde de kadınlar istihdam edilmeye başlanmıştır. 1918 yılına gelindiğinde ise 85’i müslüman olmak üzere 90 kadının postanede görev almıştır¹⁵. 1914 yılından başlayarak P.T.T. bünyesinde kadın memurlar çalıştırılmaya başlanmıştır. İlk kez Nazır Oskan Efendi zamanında 26/6/1914 tarihinde, posta pulu satmak amacı ile iki müslüman kadın memur İstanbul Postanesi gişesinde, bir de musevi kadın memur Beyoğlu postanesinde göreve başlamıştır¹⁶.

2. Dersaadet Telefon Şirketinde Çalışan Memurelerin Sıkıntıları

Dersaadet Telefon Şirket-i Osmaniyesi’nin, 28 Kasım 1916 tarihli dilekçesinde¹⁷: Emniyet Genel Müdürlüğü’nün 382/3 hususi telefonundan, telefon şirketinin memureleri ile konuşma ve eğlenme girişimleri olduğu, akşamları saat beşten sonra, yanlış işaret vermek suretiyle beyhude yere memurelerin meşgul edildiklerine dair, işletme dairesinin hazırlamış olduğu rapora atfen, bu halin tekrar etmemesi babında konuya dikkat çekilmiştir. Hapishaneler Genel Müdürlüğü’nün 13 Ocak 1921 tarihli yazısında¹⁸, santral memurelerinin ciddiyetsiz tavır takındıklarından bahisle, 35 dakika boyunca telefon bağlantısı kurulamadığı belirtilmiştir. Genel Müdürlük, o süre zarfında, talep edilen telefonun meşgul olmadığı bilgisini almış ve asayişle ilgili konuda, memurelerden kaynaklanan gecikmenin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Şikâyet üzerine, DTAŞO Genel Müdürü Douglas Watson¹⁹, kusurun kabulünü istirham etmiş ve başmüfettişin konuyu incelediğini ifade ederek şirketin hizmetlerinden memnun kalınacağını ifade etmiştir.

¹⁰ Bkz. Ahmad (1993), s.84

¹¹ Baysal, H. (2017). Osmanlı’da Kadın Memureler için Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Kadın Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayı:29, s.345

¹² Bkz. Baysal (2017), s.345

¹³Bkz. Baysal (2017), Şirket bu başvuruları yabancı dil bilme şartını öne sürerek kabul etmek istemeyince konu, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti yayını olan Kadınlar Dünyası Dergisi’nin sayfalarında yer bulmuş ve kamuoyu sorunu haline gelmiştir. DTAŞO’nin istihdam politikası eleştirilmiş ve Nafia Nezareti uyarılmıştır. s.345

¹⁴ Erkan, Ü. (2017).Meşrutiyetten Cumhuriyete Kadın Etkinlikleri: Türk Yurdu Dergisi Örneği (1911-1931). I. International Academic Research Congress, Alanya-Türkiye, 18-21 Ekim 2017, s.2081-2082

¹⁵ Bkz., Baysal (2017), s.345

¹⁶ PTT Genel Müdürlüğü (2007). Geçmişten Günümüze Posta. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, s.228

¹⁷ BOA, DH. EUM. VRK 28/19, 15 Teşrinisani 1332-28 Kasım 1916, DTAŞO-Emniyet-i Umumiye Müdüriyet

¹⁸ BOA, DH. MB. HPS 83/43,13 Kânunusani 1337-13 Ocak 1921, Hapishaneler Müdüriyeti-DSTAŞO

1103 numaralı telefondan 1853 numaralı telefonun bağlanması istenildiği, yedi defa yapılan müracaata karşılık, numaranın meşgul olduğu..

¹⁹ BOA, DH. MB. HPS 83/43, 19 Kânunusani 1337-19 Ocak 1921, DTAŞO-Dâhiliye Nezareti

DTAŞO telefon şirketinin, Makriköy²⁰ (Bakırköy) santralinde görev yapan Custine Kubaş (Ohannes kızı), Ermeni-Katolik cemaatinden olduğunu, İzmir'deki kız kardeşinin hasta olduğunu, eniştesinin de orduyu hümayunda vatani görev yaptığını beyan ederek İzmir'e gitmek istediğini belirtmiştir. Custine Kubaş, mahalle muhtarından aldığı ikametgâh belgesiyle, Dâhiliye Nezareti'ne müracaat etmiştir. İkametgâh belgesinde, kız kardeşi ve annesiyle beraber İstanbul Caddesi'nde ikamet ettiğini ve hasta kız kardeşinin yanına gitmek istediğini ifade etmiştir²¹. Dâhiliye Nezareti, Custine Kubaş'ın İzmir'e gitmesinde, mahzur olup olmadığının araştırılmasını istemiştir. Emniyet Umum Müdürlüğü (EUM), Custine Kubaş hakkında istihbarat çalışması yapmıştır²². Yapılan istihbaratta, gerek adı geçen ve gerek aile fertlerinin bir su-i hal ve hareketlerine şahit olunmadığı bilgisi verilmiştir²³. Custine Kubaş hakkındaki araştırma olumlu sonuçlanınca, seyahatine müsaade edildiğini bildiren tezkere²⁴, 17 Şubat 1918 tarihinde, EUM ve Aydın Vilayeti Seyr-ü Sefer Müdürlüğüne gönderilmiştir. Aydın Vilayeti, İzmir'de bulunduğu süre zarfında şüpheli bir duruma şahit olunmadığını beyan etmiş ve Custine Kubaş'ın İstanbul'a dönüşüne müsaade edilip edilmeyeceği hususunu Dâhiliye Nezaretine sormuştur.

3. Yer, Zaman ve Çalışma Koşullarında Esneklik Sağlayan Programlar

Hüdavendigâr Polis Karakolundan işten çıkarılan Hamdune Hanım, yaşadığı durumu şikâyet etmiştir(1919)²⁵. İşten çıkarılma gerekçesi olarak, merkez polis memurlarından birinin izdivaç ettiği memureyi kendi yerine işe almak için işten uzaklaştırıldığını iddia etmiştir. Hamdune Hanım, görev yaptığı sırada aldığı takdirname belgesini²⁶ de ek olarak sunmuştur. Dilekçenin arka yüzünde not olarak yazılmış bilgide²⁷, bahsi geçen memure ile Hamdune Hanım'ın 12 Ekim 1918 tarihinde işe başladığı, yerine başka bir memurenin tayin edilmediği ifade edilmiştir. Yine, harp hali dolayısıyla, memure ihtiyacı üzerine kalem işlerinde ve telefon santralinde istihdam edilmek üzere dokuz memur tayin edildiği, mütarekenin akdine müteakip dördünün işine son verildiği, inzibat için daha ziyade polise ihtiyaç duyulduğu, telefon santralinin dört memure ile idare edilebileceği, Hamdune Hanım'ın 1 Nisan 1919 tarihinde işle alakasının kesildiği ve izdivaç dolayısıyla çıkarıldığı yolundaki iddianın doğru olmadığı beyan edilmiştir.

²⁰ http://www.antropoloji.net/old_sosyal/etnobl/gelin/gelin06.pdf ,27.04.2015, Bakırköy: Zamanla Jeptimun, Makrohorî, Makriköy, 1925'de de bugünkü Bakırköy adını almıştır.

²¹ BOA, DH. EUM.2.ŞB 54/17, 12 Kânunusani 1334-12 Ocak 1918, Dâhiliye Nezareti

²² BOA, DH. EUM.2.ŞB 54/17, 29 Kânunusani 1334-24 Ocak 1918, EUM:1023(müsvedde)

²³ BOA, DH. EUM.2.ŞB 54/17, 07 Şubat 1334-07 Şubat 1918, Polis Müdürü Umumisi:823/485

Müteveffa Ohannes kızı Custine Kubaş'ın Dersaadet doğumlu ve on sekiz yaşında, 600 kuruş maaşla DTAŞO'nin Makriköy santralinde memure olduğu, daha önce Pangaltı'da Çimen Sokakta, 24 numaralı hanede oturduğu, validesi Mari ve hemşiresi Anjel ile birlikte Makriköy santral dairesinde ikamet ettiğini, İzmir'deki hasta hemşiresini ziyaret maksadıyla, İzmir Osmanlı Bankası muhasebe kâtiplerinden, eniştesi, Ermeni-Katolik cemaatinden Anderiluzyan'ın yanına gideceğinin anlaşıldığı...

²⁴ BOA, DH. EUM.2.ŞB 54/17, 17 Şubat 1334-17 Şubat 1918, EUM:1246-Aydın Vilayeti(müsvedde)

Aydın Vilayeti, Dâhiliye Nezaretine yazdığı 29 Mayıs 1918 tarihli tezkerede²⁴, Custine Kubaş'ın ibraz ettiği 81949 numaralı ve Şubat 1918 tarihli seyahat varakasinda bir ay zarfında dönüşü muteberdir notu bulunduğu ve yalnız İzmir'e gelmesine izin verildiği belirtildiğinden, seyahat için verilen sürenin geçtiği ve Custine Kubaş'ın İzmir'in havasına uyum sağlayamadığından bahisle, tekrar İstanbul'a vasil olup eski işine geri döneceğini beyan ettiğini ifade etmiştir.

²⁵ BOA, DH. EUM. MEM. 111/76, 29 Temmuz 1335-29 Temmuz 1919

Cariye kız Hamdune Hanım Emniyet Umum Müdürlüğü'ne verdiği dilekçe ile durumunun vahametini ve çektiği yoksulluğu dile getirmiştir Dilekçede, "teşebbüsât-ı şahsiyeye ilk atılan cariye girişimci kadınların hukukunun korunması noktasında, hükümetin, daha önceki hükümet döneminde işten çıkarılanların haklarını iade edeceği ümidinde olduğunu..." ifade ederek, kanun-i esasinin sebepsiz yere kimsenin işten çıkarılmamasına amir hükmüne atfen işine dönmeyi talep etmiştir.

²⁶ BOA, DH. EUM. MEM. 111/76, 16 Şubat 1335-16 Şubat 1919

²⁷ BOA, DH. EUM. MEM. 111/76, 2 Teşrinievvel 1335-3 Ekim 1919

4. Sonuç

Osmanlı Devletinde, İstanbul özelinde telefon hizmetinin yürütülmesi, imtiyaz usulü ile İngiliz, Amerikan ve Fransız şirketlerinden oluşan müşterek bir gruba verilmiştir. İstanbul'da oluşturulan telefon hizmetlerinin yürütülmesinde ağırlıklı olarak memureler istihdam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin telefon hizmetlerinde de memureler istihdam edilmiştir. Bu çalışmada telefon hizmetlerinde istihdam edilen memurelerin sorunları ele alınmıştır. Bu kapsamda, Dersaadet Telefon Şirketi'nde çalışan memureler ile ilgili eğlenme girişimleri ve yanlış işaret vermek suretiyle meşgul edildikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bazı memurelerin ciddiyetsiz davrandıklarına ilişkin bulgular da görülmüştür. Devlet hizmetinde görev alan memurenin yaşadığı sıkıntı da ifade edilmiştir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1993). The Making of Modern Turkey. Londra: Routledge.
- Baysal, H. (2017). Osmanlı'da Kadın Memureler için Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Kadın Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayı:29, 339-366.
- Şenol, D., Erdem, S. (2016).Türk Dünyası Toplumsal Hayatında Kadın, Yükselen İpek Yolu 2. Cilt (Editör: Fahri Atasoy), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 164-184.
- PTT Genel Müdürlüğü (2007). Geçmişten Günümüze Posta. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Erkan, Ü. (2017).Meşrutiyetten Cumhuriyete Kadın Etkinlikleri: Türk Yurdu Dergisi Örneği (1911-1931). I. International Academic Research Congress, Alanya-Türkiye, 18-21 Ekim 2017, 2077-2084.
- Ünal Bozkurt, N. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 51(3), 65-84.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

- BOA, BEO 3457/259262, 2 Kânunuevvel 1324-15 Aralık 1908
- BOA, BEO 3672/275371, 14 Teşrinisani 1325-27 Kasım 1909
- BOA, BEO 3876/290697, 4 Rebiyülahır 1329-4 Nisan 1911
- BOA, DH. EUM. VRK 28/19, 15 Teşrinisani 1332-28 Kasım 1916
- BOA, DH. MB. HPS 83/43,13 Kânunusani 1337-13 Ocak 1921
- BOA, DH. EUM.2.ŞB 54/17, 12 Kânunusani 1334-12 Ocak 1918
- BOA, DH. EUM.2.ŞB 54/17, 29 Kânunusani 1334-24 Ocak 1918
- BOA, DH. EUM.2.ŞB 54/17, 07 Şubat 1334-07 Şubat 1918
- BOA, DH. EUM.2.ŞB 54/17, 17 Şubat 1334-17 Şubat 1918
- BOA, DH. EUM. MEM. 111/76, 29 Temmuz 1335-29 Temmuz 1919
- BOA, DH. EUM. MEM. 111/76, 16 Şubat 1335-16 Şubat 1919
- BOA, DH. EUM. MEM. 111/76, 2 Teşrinievvvel 1335-3 Ekim 1919